

af resten omtales i den ledsagende kommentar. Denne fremgangsmåde er utvivlsomt berettiget, da diplomerne allerede er oversat i Danmarks Riges Breve, og et genoptryk ville blot øge bogens omfang unødigt. Eventuelt kunne der dog have været bragt en overskuelig liste over det udeladte materiale med henvisning til oversættelsen i DRB.

Endvidere bringes et uddrag af Bremerkrøniken, som vist ikke tidligere har været oversat til dansk, og et referat af fortegnelsen over Jens Grands dødsbo. Det ville have været at foretrække med en oversættelse af sidstnævnte, fremfor blot et referat. Det fremgår nemlig (s. 238), at udgaven i *Diplomatarium Danicum* (og dermed forlægget for oversættelsen i DRB) bygger på en fejlbehæftet gammel udgave. En udgave efter manuskriptet i Vatikanet er foretaget af Gottfried Lintzer i forbindelse med en undersøgelse af Jens Grands tid som ærkebisp af Bremen, men det fremgår ikke, om optegnelsen refereres efter denne, eller efter udgaven i DD. Bogen rummer tillige en indledning med en diskussion af den økonomiske, sociale og politiske baggrund for ærkebispesstriden, en lidt ulogisk anbragt efterskrift om, hvad striden drejede sig om, samt noter, registre, bibliografi m.m.

Der er tale om en tiltrængt oversættelse af et centralt kildekompleks til en vigtig periode i dansk middelalder, og bogen vil uden tvivl vise sin nytte.

Anders Leegaard Knudsen

MICHAEL H. MORTENSEN: *Dansk artilleri indtil 1600*. Tøjhusmuseet, 1999. 541 s. Ill. 398 kr.

Bortset fra to små artikler i *Skalk* og *Hikuin* er dette storværk om ildvåben, skyts og artilleri i senmiddelalderens og 1500-tallets Danmark forfatterens første, større publikation. Et ordentligt brag af en debut. Helt er det da heller ikke lykkedes at undgå studentikose støberande, reminiscenser fra specialeskrivning og ph.d.-afhandling, men immervæk en ypperlig præstation. Man mindes Ada Bruhn Hoffmeyers smukke disputats om middelalderens tveæggede sværd (se HT 11, IV s. 520-540). Takket være Mortensen er dansk historievidenskab nu også beriget med en autoritativ fremstilling af de krudtbaserede skydevåben, der unægteligt havde fremtiden for sig. I begge tilfælde er konklusionen den samme. Danmark befandt sig i hele middelalderen og i 1500-tallet fuldt på højde med den kontinentale krigsførelse og militære teknologi.

Det er som våbenekspert og militær teoretiker, at Mortensen befinder sig i sit rette element, og han lægger ikke skjul på sin irritation over Syvårskrigenes søslag, der var »rodede og uoverskuelige affærer« (s. 386). På samme måde omfatter han den almindelige Danmarkshistorie og det brede felt af menige historikere med en respektløshed, der grænser til ringeagt. Som pioner har andre forskeres manglende interesse for hans sujet naget ham, og Mortensen er ikke langt fra at tillægge historikerne en bevidst uvilje mod at beskæftige sig med noget så destruktivt, der stred mod deres romantiske historiesyn. Mon dog? I alle klassiske, historiske fremstillinger er skytset selvfølgelig inddraget som en væsentlig militær faktor, men Mortensen har nok ret i, at skydevåbnene er blevet opfattet som en teknisk disciplin.

Denne opfattelse er Mortensens fremstilling nu ikke langt fra at bekræfte. Hans sigte er primært det våbentekniske, og først dernæst behandles våbnenes anvendelse i tidens militære konflikter. I hvert fald denne læser savner en dyna-

misk sammenhæng, der kunne have tegnet sig, hvis han i stedet havde taget udgangspunkt i historien. Men denne synsvinkel er Mortensen tydeligt ikke tiltalt af. Det skinner igennem, når han om Syvårskrigens taktik til søs beklager, at den må rekonstrueres »på baggrund af historiske episoder« (s. 343). Har man kendt magen? Tænk at skulle synke så dybt, synes hans ræsonnement at være. Måske er fremgangsmåden utopisk, men jeg tror dog, at lidt mere sympati for de af Mortensen så foragtede historiske episoder havde klædt den ellers meget snævre og tørre kortlægning, som er et pionerarbejdes trælse lod.

»Først den 21. januar ankom en jagt med 40 mand under Johan Rantzau til Oslo med krudt til Akershus«, meddeler Mortensen for resten ikke særlig elegant (s. 355). Johan Rantzau må være et kendt navn i dansk militærhistorie som det gottorpske hus' sejrige feltherre i en serie konflikter fra Danmarks lyn-erobring 1523 til Ditmarskerkrigen 1559. Han er dog ikke just kendt som søulk, og tanken om, at han personligt skulle have sat sig i spidsen for et hasarderet togt op i den tilfrosne Oslo-fjord i vinteren 1531-1532, burde have fået alle Tøjhusmuseets alarmklokker til at kime og samtlige kustoder til at komme ilende.

Alle værker indeholder fejl, men den lille, i sig selv uskyldige brøler er ret typisk for Mortensens stil. For det første er det historiske forløb koblet fra. Ellers ville forfatteren nok være stjelet over det absurde i foretagendet. Dernæst nærer Mortensen en lidt egensindig forkærlighed for selv at løbe kilderne igennem frem for at søge oplysningerne i litteraturen. Han kender naturligvis Heises gamle disputats, »Kristian II i Norge og hans Fængsling«, og henviser pligtskyldigst til den, men på dette sted har han altså foretrukket at konsultere kilde-materialet på egen hånd. Heise skildrer ellers krystalklart afsendelsen af und-sætningsekspeditionen og Johan Rantzaus andel heri. Jagten havde den stedkendte Svend Franke ombord og nåede virkelig takket være ham ad hemmelige stier sit mål.

Herom skriver Arild Huitfeldt, at Johan Rantzau (for)handlede med Franke (Frederik I's Historie s. 271), men desværre nøjes Huitfeldt i den videre skildring af ekspeditionens dramatiske forløb med et »han«, som er det, der har ledt Mortensen på vildspor. Måske har han også misopfattet verbet at handle. Enhver tvivl om, at »han« var Franke og naturligvis ikke Rantzau, bortvejres dog af slutpointen, som er den, at Franke uagtet sin heltedåd gik over på Christian II's parti, idet han fulgte sin herre, Mikkel Blik, og at han også under Grevens fejde – set fra Huitfeldts synspunkt – befandt sig på den forkerte side. Spørgsmålet om hvem, der holdt på den rigtige hest, og hvem, der blamerede sig, har jo til alle tider fascineret en lidt skinhellig eftertid. Huitfeldt slutter disse betragtninger, der har ført ham frem til Christian III's tid, med et: »som samstedts videre er sagt«.

Huitfeldt henviser med denne bemærkning til sin egen Christian III's Historie, der som bekendt udkom allerede i 1595. Her optræder Franke ganske rigtigt i lidt af en skurkerolle ved at udlevere Nykøbing slot til borgerpartiet (s. H 3). Det sker midt i Huitfeldts skildring af Lolland-Falsters overgang til greven i sommeren 1534. Han fortsætter i næste sætning med at berette om hr. Johan Oxe, der forsvarede sin gård Nielstrup mod de sammenstimlede borgere og bønder, en episode, der er strejft i adskillige Danmarkshistorier. Johan Oxe forsøgte først at bestikke almuens anførere, og da det mislykkedes, åbnede han ild mod belejrerne. »Og som hr. Johan Oxe ville (have) fyret på et dobbelt fal-konet, sprang stykket og slog hans lår sønder, hvoraf han døde«, skriver Huitfeldt.

Huitfeldt nærede som statsmand en intens interesse for Grevefejden, og han

rådede over et 1. klasses kildemateriale. Peder Oxen, den senere rigshofmester, var 14 år i 1534, og detaljerne om faderens død er øjensynligt blevet refereret vidt og bredt i eftertiden. Våbenhistorisk er episoden interessant ved at demonstrere et medlem af højadelen ivrigt engageret som artillerist. Jyske lov 300 år tidligere forventede i princippet, at styresmændene selv kunne betjene en armbrøst, om end det skinner igennem, at det ikke altid var tilfældet. Vi ser, at idealet om, at højadelen egenhændigt betjente tidens sværeste skyts, levede endnu i 1500-tallet. I Mortensens fremstilling kan vi følge Eske og Anders Billes virksomhed som arkelimestre. Man kan undre sig over, at den gamle ræv Anders Bille i en alder af 62 år – efter at have blameret sig eftertrykkeligt under Grevefejden og være havnet i dyb unåde – partout skulle genoptages i rigsrådet 1539 og indsættes som statholder på Københavns slot. Forklaringen er givetvis, at man ikke kunne undvære hans militære ekspertise i den spændte situation, da konflikten med Nederlandene stundede til.

Mortensen har overset denne konflikt, der mandede ud i en regulær krig 1542-1544, men bringer mange oplysninger om støbning af skyts netop i disse år, der antyder sammenhængen. Et vigtigt kildemateriale, som Mortensen fremdrager, er nogle svenske 1700-tals tegninger af erobret, dansk skyts. Blandt disse meget charmerende tegninger, der kan minde om vor egen Søren Abildgårds tegninger af gravstene, træffer vi (s. 275) endnu et vidnesbyrd om konflikten med Nederlandene, den halve kartove, som lensmanden Iver Krabbe i 1540 fik støbt til Krogen. Det var naturligvis af afgørende betydning, at man under konflikten beherskede Sundpassagen. Kanonen var udsmykket med det danske rigsvåben og en rimet indskrift:

1540 blev jeg støbt i København,
Kongelig Majestæt og Danmark til gavn.
Iver Krabbe lod mig gøre
til Ørekrogen at føre
der at hilse onde, fremmede gæste(r)
med det værste.

Modsat grev Christoffer i 1534 ville Pfalzgreven, Christian II's svigersøn, få en varm velkomst, hvis han dukkede op, fortæller det patriotiske udbrud. Men tilbage til Grevefejden, som Mortensen vel ikke har overset, men dog affærdiger alt for stedmoderligt. Et af hans argumenter lyder, at »som helhed har krigsåret 1534 dog ikke efterladt sig begivenheder af artillerihistorisk interesse« (s. 356). Synspunktet er forstæeligt, når man betænker, at Mortensen udtaler sig på baggrund af et nærmest lammende kendskab til våbenhistorien. Alligevel forbeholder jeg mig retten til at være uenig. Lad gå med Tranekærs sagnagtige overgivelse, som Mortensen strejfer. Derimod savner jeg Søholms på Stevns, som er dokumentarisk belagt, og navnlig endnu en overset konflikt, Københavns slots ugelange belejring efter, at byen havde overgivet sig den 16. juli. Allerede den følgende dag måtte lensmanden, hr. Johan Urne, forsvare sig med en kanonade, da grevens tropper satte over til slotsholmen og plyndrede slottets stalde. Blandt de faldne, der blev truffet af kanonaden, nævnes grevens profos. Det må være det, som Mortensen lidt kynisk – set med blødsødne historikerøjne – kalder beskydning af personel. Samme aften og nat blev der »skudt mægtigt« fra slottet ind mod byen, Københavns første bombardement fra en lidt uvant vinkel (R. Håpke: *Niederländische Akten* s. 216). Denne – indrømmet: absolut mikroskopiske – konflikt sluttede den 23. juli, da slottet kapitulerede på favorable vilkår.

Det vil føre for vidt at inddrage stormen på Ålborg den 18. december i det artillerihistorisk slet ikke så uinteressante år 1534, hvor der ligesom i København blev hilst på de »onde, fremmede gæster«, men måske tør jeg henvise til mine bemærkninger i Historie 1980 s. 27-28 og Det gamle Aalborghus s. 179-180, der belyser skytssets rolle i Clemensfejdens finale. Derimod kan jeg ikke dy mig for at avancere et år for at få endnu en af de kulørte, artillerihistoriske pointer med, som jeg savner hos Mortensen. Det er ikke rigtigt, når han skriver, at hovedkilden til slaget ved Øksnebjerg er Krag & Stephanius. Johan Rantzaus samtidige brev, skrevet på selve valpladsen den 12. juni 1535, er trykt i Paludan-Müllers aktstykker, ganske vist lidt lumsk i 2. samling (s. 99-100). Det er her, at hr. Johan med et jagtudtryk træffende karakteriserer de grevelige troppers udfald »som et vildsvin«.

Men når Mortensen nu er så glad for den senere overlevering, kunne han godt have citeret Arild Huitfeldts slagfærdige gengivelse af greven af Hoyas ræsonnement, da han og hans ryttere som rasende orner kastede sig mod den kongelige hær, der havde indledt en beskydning af de greveliges vognborg. »Det var bedre at bide på et glavinds od end på en kartove klod«, hedder det (s. P 1 – bide vistnok i betydningen bede = afvente, holde stand overfor). Måske en visestump fra samtiden? I hvert fald et markant vidnesbyrd om feltskytssets effekt. I øvrigt mener jeg, at Mortensen snarest bør inspicere slagmarken på Øksnebjerg, der endnu i dag er et imponerende skue. Blot må han være forberedt på, at den ikke, som han tror, ligger udenfor Assens. Paludan-Müller skriver »en stærk halv mil fra Assens« (Grevens Feide I s. 427), hvilket er noget ganske andet. Til gengæld gør Mortensen den perifere greve af Hoya al for megen ære, når han tilsyneladende opfatter ham som Grevefejdens titelfigur og gør ham til den ene part i søslaget ved Bornholm. Misforståelsen forklares nok ved, at Mortensen er kommet for skade at ophøje grev Christoffer til hertug. Kender man ikke på Tøjhusmuseet greverne af Oldenburg?

Vender vi blikket fra de historiske episoder og skuer mod det overordnede plan, giver Mortensen et fængslende bud på skydevåbnenes epokegørende betydning i menneskehedens historie. Hans minutiøse undersøgelse af et dansk artilleri fra dets opdukken omkring 1370, indtil han sætter punktum i 1600, er på alle måder beundringsværdig og solidt funderet. Teknikken, som Mortensen skildrer den, er så kompliceret, at man uvægerligt selv i et middelalderår må revidere sine forestillinger om en lidt primitiv tidsalder.

Skyts i senmiddelalderen er udelukkende kanoner, og anmelderen rødmer let ved tanken om, at han tidligere har næret ganske vist dunkle forestillinger om en form for geværer, som skytterne bar (se Når vinden føjer sig s. 60). Det sværeste skyts var de korte, kraftige kartover fulgt af de lange slanger, mens de små falkonetter, som typisk var dem, d'herrer Johan Oxen og Johan Urne betjente sig af, udgjorde det letteste. Hver klasse inddeltes yderligere i fem underafdelinger efter kaliberen: dobbelte, hele, 3/4'er, halve og kvarter. Tror man, at det tekniske hermed er overstået, bliver man imidlertid klogere. Mortensen fremturer uhyre grundigt og instruktivt med at gøre rede for det utroligt omfattende arsenal af remedier, der krævedes for at skytset kunne fungere, samt den ikke mindre komplicerede skydeproces. Det fremgår, at 900 meter var skytssets maximale rækkevidde. Længere kunne man simpelthen ikke iagttage kuglens effekt. Anmelderen tænker på den stakkels hest, der blev skudt på lang afstand forud for stormen på Ålborg.

Mortensen går heller ikke af vejen for at skildre belejringsteknik, artilleriets indflydelse på fæstningsbyggeriet og søkrigsførelsen. Dog undrer det mig, at

han skriver: »Kom fjenden nærmere, overhældtes han på bedste middelalderlige vis med kogende beg, skoldhed vand...« (s. 305). Er det ikke en skrøne? Indrømmet, der figurerer to tønder tjære og en tønde beg på bispeborgen Halds vold i et inventar fra 1541 (s. 484 – men Viborgbispen, der opførte Hald, hed altså Jørgen. Johan Friis er en helt anden person). Mortensen har et godt, detektivisk blik for de danske kongers opkøb af våben i udlandet, men han skylder os en forklaring på, hvordan kong Hans' svære kartove, støbt i Nürnberg 1508 eller 1509, kunne fragtes til Danmark via Lübeck og indskibes her (s. 74), når der nærmest rådede krigstilstand mellem parterne. En hel kioskbasket er den fantastiske historie om den engelske våbenhandler Foxall (s. 209-213), der også viser Øresundstoldens og Sundpassagens enorme betydning for den danske konges kreditværdighed og indkøbsmuligheder. Roses bør endelig Mortensens fine skildring af den danske pontonbro under Syvårskrigen (s. 376), mens troppebevægelserne til gengæld trænger hårdt til at justeres.

Hermed slipper Mortensen dog ikke for flere hilsner, om end de er af en venligere art end dem, der var tiltænkt den nederlandske krigsflåde i 1540. Vi er ilet forbi begyndelsen og den kompliment, Mortensen ubetinget fortjener, fordi han straks stejler over, at skyts først skulle forekomme i Danmark i 1372 (s. 64). Her kunne man tænke på Sjællandske Krønikes skrækblandede skildring af krigerkongen Valdemar Atterdags fremfærd mod sine fjender i 1358, som han overalt »tugtede umådeligt med sværd, ild, lænker og død«. Et højdepunkt er skildringen af Christian II's artilleri (s. 92-93, 108), der på fuldendt vis kompletterer det etablerede billede af hans rustninger. Navne, begivenheder og kronologi roder fælt, hvilket atter fører til utallige fejlslutninger, men ellers er det faktisk imponerende, hvad Mortensen har gravet frem om den militære side af Kalmarunionens opløsning.

Hans skildring af den store undsætningsflåde 1532 – den, der fulgte i kølvandet på Frankes dristige ekspedition – virker derimod noget mat, hvilket hænger sammen med, at han har overset, at Lübeck, Rostock og Stralsund bidrog med 14 orlogsskibe. Det forklarer, at kansleren Utenhof kunne karakterisere den som »den stateligste flåde, der i mands minde var set i disse riger, hvad skyts og skibe angår«. Mortensen undrer sig desuden over, at det ikke var de kongelige anlæg, der holdt sig længst under Grevens fejde, men Roskildebispens borge. Forklaringen er den simple, at grev Christoffer straks efter sin succesrige entré på Sjælland den 22. juni 1534 kom i besiddelse af kronens slotte. Den ambitiøse Roskildebisp, Joachim Rønnow, valgte dernæst som sine standsfæller efter en kort turbulens at forlige sig med den nye magthaver, men under adelsjagten i januar 1535 flygtede han til Jylland og hylkede Christian III. Det er grunden til, at Hjortholm og Dragsholm i de første måneder af 1535 måtte udstå beskydninger af de grevelige tropper. Her som overalt i værket fornemmes tydeligt, at den »gammeldags« Danmarkshistorie udgør snehvide pletter i det mortensenske univers, uberørt af studierne ved Århus universitet.

Om Dragsholm skriver Mortensen i øvrigt (s. 357): »Endnu ved dets overgang til kronen året efter lå uden for slottet et stort antal af de kartovekugler, der var blevet affyret under belejringen«. Her får man det indtryk, at kuglerne lå, hvor de havde ramt eller rettere ikke ramt. Går man til hans udmærkede bilag (s. 483), ser man dog, at Christian III's befuldmægtigede på Dragsholm forefandt 48 kartovekugler liggende »uden på muren«. Mon ikke de fjendtlige kugler er blevet stablet på muren, da man ryddede op, efter at belejringen var blevet hævet? På Hald noterer Mortensen en kanon, der lød det besynderlige navn Silkeborg (s. 200, 484). En anden mulighed, som anmelderen hælder til,

er, at Silkeborg var navnet på det blokhus, hvor kanonen stod. 1500-tallets relativsætninger kan undertiden være lidt knudrede.

Mere magelige naturer ville have tabt pusten mod slutningen af 1500-tallet, men Mortensen følger med usvækket energi århundredet helt til dørs. En interessant these, som han har broderet sammen med Niels Probst, går ud på, at det var Syvårskrigen »skytsintensive kampform«, der inspirerede engelsk søtaktik senere i 1500-tallet (s. 347, 450). En dansk aktie i sejren over Den spanske Armada lyder da umiddelbart tiltalende, men strider unægteligt imod de obligate, nationale mindreværdskomplekser.

Tøjhusmuseet bryster sig meget forstæligt af det færdige værk, som det fremgår af direktørens henrykte forord, men kunne man ikke have rakt forfatteren en hjælpende hånd under trykningen? Noterne er sat helt forkert, som om en ond fe har været på spil. De hjemmestrikkede rebus'er og forkortelser burde være opløst, og når C.F. Allen for snart 150 år siden kunne finde ud af at angive hvilke sider, noterne gjaldt – ret vitalt for læseren, når de ikke er fortløbende – skulle man tro, at det også kunne lade sig gøre i dag. Der skal ikke henvises til breve på Rigsarkivet, når de foreligger trykt i en kildeudgave. Registeret præges af et misforstået kinesisk æskesystem, der gør det ret uanvendeligt. Som simpelt navneregister fungerer det i hvert fald ikke. Et par stikprøver faldt alle katastrofale ud. Her kunne den nye teknik med fordel have været anvendt. Og hvorfor støde vore norske brødre ved at udstyre deres nationale diplomatarium med et højt unorvegisk w? Til gengæld er alle illustrationerne flotte og velvalgte, også Mortensens egne, fine fotografier.

Disse knubbede ord gælder udenværkerne. Hovedsagen er, at selve værket må betegnes en urokkelig landvinding for senmiddelalderens og renæssancens Danmarkshistorie. Blot håber man, at Mortensen efterhånden vil overvinde sin uvilje mod de »historiske episoder«, der kan give museumsgenstandene substans og minde om, at historie er et humanistisk fag.

Mikael Venge

VIVIAN ETTING: Fra fællesskab til blodbad. Kalmarunionen 1397-1520. Gyldendal 1998. 231 s.

Bidragene til dansk middelalderhistorie falder tæt i denne tid; navnlig sådanne, der tilstræber at præsentere middelalderen for en bredere kreds. I denne kategori falder også Vivian Etings fremstilling af Kalmarunionens historie. Bogen vil sikkert gøre god fyldest i denne funktion: den er smukt produceret, har mange fine billeder og gør meget ud af historiens farverige sider.

For faghistorikeren er bogen derimod en skuffelse. Som det allerede er påpeget af andre anmeldere, er vægtningen af stoffet ulige.¹ Socialhistorien behandles så at sige ikke, og den politiske historie nedtones stærkt og fortælles uoplagt. Christian 1.s store udenlandsrejse i 1474-75 gennemgås ganske vist udførligt, men får derved også en plads, der er ude af proportion med resten af den politiske historie. Til gengæld giver det anledning til at bringe mange flotte billeder fra kongens rejserute. Kulturhistorien har tydeligvis Vivian Etings interesse. Den skildres veloplagt og med inddragelse af meget materiale, som synes upå-

¹ Se Lars Bisgaards anmeldelse i Fortid og Nutid 1999, s. 67; og Anders Bøghs i Historie 1999, s. 158-160.